

RECENZIO ALINA MUNGIU-PIPPIDI „POLITICA DUPĂ COMUNISM...” CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Ercsei Kálmán

Recenzió – Alina Mungiu-Pippidi – Politica după comunism: structură, cultură și psihologie politică (A politika a comunizmus után: struktúra, kultúra és politikai lélektan), Editura Humanitas, București, 2002.

Alina Mungiu-Pippidi könyve a formálisan lezárt romániai átmeneti időszakot elemzi. Az átmenet politikai vetületére koncentrálnak, de nem hagyja figyelmen kívül az átmenet gazdasági, illetve civil társadalmi dimenziójának vizsgálatát sem. A szerző bevallottan a romániai rendszerváltás utáni „újjáéledés” politikai eseményeinek „Miért?”-jét, valamint perspektívájának „Hogyan?”-jét vizsgálja a Barométer-kutatássorozat adatai alapján, statisztikai módszerek felhasználásával.

Mungiu-Pippidi szerint a négy évtizednyi totalitarista múltat követő 1989-2001 közötti időszak nem vizsgálható sem a totalitarista rendszer, azaz a múlt felé vetett pillantás, sem az európai integrációs törekvést látó, jövőbe való tekintés nélkül.

A tanulmány kiindulópontja egy kétszintű elméleti modell. A politikai rendszer (a formális intézmények: alkotmányok, választói rendszerek, Parlamentek), a tulajdonképpeni politikai struktúra, az informális intézmények, azaz a tradicionális politikai normák és politikai viselkedésminták (mentalitás), politikai kultúra, a politikai ismeretek, befolyások, és viselkedésminták összessége képezi a társadalmi szintet. A társadalmi szint leképeződése az individuum szintje. A politikai státus az egyén politikai struktúrában elfoglalt pozíciójának szintje, amely meghatározza politikai erőforrásait, csoportidentitását, egyéni normarendszerét, politikai beállítódását. Az egyéni normarendszer az informális politikai intézmények egyén általi szelekciója és internalizációja révén jön létre (mindenikünk szelektál a normarendszer normái és magatartás-mintái között, majd a kiválasztottakat magáévá teszi). A politikai identitás az egyén számára az, ami a politikai kultúra a társadalom számára: ismeretek, behatások és viselkedés-minták a politikára vonatkozóan.

Az egyénnek a politikai struktúrában politikai pozíciója van. A pozícióhoz az informális intézmények interiorizált nor-

máit vallja magáénak. Ezáltal alakítja ki politikai identitását. Az egyének politikai identitása, a társadalmi politikai kultúra visszahat a politikai struktúrára. Ez a modell egyirányú működési elve. Ezen kívül az egyes komponensek közvetlen hatást gyakorolnak egymásra. A modell komponensei nem magyarázzák, nem magyarázhatják kimerítően egymást. Ez esetben logikai következetlenséghez, körben forgó magyarázathoz jutnánk. A modell kulcsa a politikai kultúra, amelynek létrejöttét számos külső tényező határozza meg, alakítja.

A könyv célja ezeknek a tényezőknek, illetve a hatásuknak konkrét feltérképezése. A könyvben romániai rendszerváltás utáni posztkommunista átmeneti időszakról, a posztkommunista pártok dominanciájáról van szó. A posztkommunista politikai rendszert a szavazópolgár voksa legitimálja, ami az egyén státusától, normarendszerétől, identitásától függ, amely a társadalom politikai kultúrájában mutatkozik meg. Melyek azok a tényezők, amelyek befolyással bírnak a politikai kultúrára? Hogyan hatnak a tényezők, hogyan alakítják a politikai kultúrát? Mi jellemzi a romániai társadalom politikai kultúráját? Hogyan működik ez a politikai kultúra? A könyv olvasása során választ kapunk a feltett kérdésekre. Láthatóvá válik, hogy az egyes tényezők hogyan hatnak a politikai kultúra kialakulására és változására. Megismerjük a romániai társadalom politikai kultúráját, amely által érthetővé válik az egyén (szavazópolgár) magatartása, politikai döntése, cselekvése. A szerző véleménye szerint mindezek az átmenet „Miért?”, illetve a jövő „Hogyan?” kérdéseire adnak választ.

Válasz a „Miértre?” · A posztkommunista politikai rendszer jellemzése · A rendszerváltás utáni politikai helyzet csak a kommunista rendszerrel összefüggésben vizsgálható. Az új rendszer posztkommunista. Egyrészt, mert kronológiailag a kommunista rendszert követi, és a kommunista intézmények dominálnak a liberális, kapitalista gazdaságra épülő demokrácia intézményeivel szemben. Másrészt, mert az átmenet a posztkommunista politikai pártok dominanciájának az időszaka. Posztkommunista pártnak tekinthetünk minden olyan

pártot, amely a kommunista rendszer politikai elitjére alapoz vagy programjában a kommunista ideológiát és értékrendet szándékszik átörökíteni és megőrizni, illetve a kommunista rendszer szimpatizánsai közül kikerülő szavazótáborra épít.

A posztkommunista rendszer több okból kifolyólag rosszul működik. Az átmenetben a dekomunizálás hiányában az informális kommunista hálózatok továbbra is életben maradtak. A rendszer bizonyos értelemben legitimálja a kommunizmust. Az átmenetre a szabad versenyen alapuló piacgazdaság kialakulásának az ellenőrzése, illetve egy nehezen felelőségre vonható politikai rendszer létrejötte jellemző. Jelen van a „posztkommunista - antikommunista” dichotómia. Az erős posztkommunista politikai osztállyal szemben pedig egy gyenge ellenzék áll szembe. A civil társadalom tapasztalatlan, nem rendelkezik demokratikus politikai kultúrával, az állami intézményekbe vetett bizalma alacsony.

A politikai kultúrát meghatározó tényezők · A szerző a politikai helyzet ismertetése után leírja a politikai kultúrát kialakító, befolyásoló tényezőket. A politikai kultúra gazdasági és kulturális tényezők által determinált. Mindezek mellett a vallásosság, a romániai intellektuális elit hagyatéka, az ortodoxizmus, és a média, külön-külön is említést kap.

Inglehart elmélete szerint a gazdasági fejlődés jelentős hatást gyakorol a demokráciára. A gazdasági fejlődés és fejlesztés megléte esetén a társadalmi struktúrán és kultúrán keresztül megteremtődik a stabil demokrácia. A gazdasági fejlettség elősegíti az együttműködést. Az együttműködés pedig a gazdasági fejlődést. A világ országait gazdasági fejlettség szempontjából vizsgálva megfigyelhető, hogy a kelet-európai országok elkülönülnek a világ többi országától. Következésképpen a demokráciához való negatív viszonyulás gazdasági fejlettség hiányának tudható be.

A bizalom hiánya a szegény társadalmak jellemvonása. A bizalmatlanság az elégtelen erőforrások vagy véges javak pszichológiája miatt alakul ki. Ha egy egyén valamely jószágot birtokol, csökkenti mások esélyét ugyanazon jószág birtoklására. Az egyén minél magasabb iskolázottsággal rendelkezik, annál valószínűbb, hogy a családján kívüli személyek iránt is bizalommal legyen. A bizalmatlanság hiánya pedig a frusztrációból adódik. Mungiu-Pippidi szerint ördögi körben találjuk magunkat. Az egyén teljesítményéből elégedetlenség adódik, ami frusztrációhoz és irigységhez vezet. Ez utóbbi egoista magatartást, bizalmatlanságot vált ki, aminek következménye a társadalmi tőke csökkenése. Az egyén teljesítménye csökken, és az ördögi kör bezárul.

A kommunista rendszerben szocializálódott egyének a rendszerváltás előtti korszakkal azonosulnak, számukra azonban nem feltétlenül az ideológia a fontos, hanem egyfajta nosztalgia érzetük életük legszebb időszakára. A politikai kultúra meghatározásában az egyén teljesítménye is jelentős tényező. Akiknek anyagi helyzete jobb, mint egykor, a kommunista rendszer idején, azok a demokratikus rendszer szimpatizánsai. Az individualisták posztkommunista rendszerben szocializálódtak, intenzív médiafogyasztók, a kollektivisták viszont a kommunista rendszerben szocializálódtak, és jelenleg hátrányos anyagi helyzetben vannak. A romániai társadalomban a kollektivisták aránya nagyobb az individualisták arányánál. A

politikailag kompetensek inkább középkorúak, magas fokú iskolai végzettséggel, jó anyagi helyzettel rendelkeznek. A kompetenciára kihat az információ megszerzésének egyenlőtlensége.

Románia más országokhoz viszonyítva tradicionalista ország, az egyház és az állam szövetségének hagyománya van. Jóllehet az állam és az egyház szövetségi viszonya immár változóban van, a felekezeti hovatartozás, vallásosság és politikai kultúra közti kapcsolat hagyományosan bizánci. Különböző fokú vallási involváltságához különböző jellegű politikai kultúra társul. Az individualista keresztények (34,52%) aktív férfiak, átlag feletti keresettel rendelkeznek, ritkán vesznek részt a vallási életben és az ország déli részében laknak. Úgy gondolják, hogy a kommunizmus, mint eszme, mint ideológia helyes. Szerintük a papoknak nagyobb szerepet kellene vállalniuk a köznapi életben. A kollektivisták keresztények (26,84%) szintén úgy gondolják, hogy a papoknak nagyobb szerepet kellene vállalniuk a köznapi életben, de ez a kategória inkább a rurális környezetben élő parasztok közül kerül ki, akik Románia szegényebb, részein élnek. Ez a kategória vesz részt legintenzívebben a vallási életben. A fundamentalisták (12,77%) antidemokrata nézeteket vallanak, lévén szó akár kommunista rendszerről, akár katonai diktatúráról vagy az egyház általi vezetésről. Ezek az emberek kisvárosokban laknak és ritkán mennek templomba, kollektivisták és nacionalisták. A traditionalisták (9,05%) gazdagabb részekben élő átlagkereset körüli keresettel rendelkező parasztok, akik szintén több vallásosságot szeretnének a köznapi életben. Bizalmuk a politikai jobb-középből van. A szekularizáltak (16,82%) líceumot és posztliceális képzést végzett protestáns fiatalok (magasabban képzetebbek az első kategóriába tartozóknál), ritkán mennek templomba.

A politikai kultúrára hatással vannak a kommunista rendszer előtti intellektuális elit hagyatéka. A román társadalom modernizációja befejezetlen. Ez a befejezetlenség egyrészt külső tényezők hatásából – török uralom – adódik, másrészt belső tényezők közül, konkrétan az intellektuális elit modernizáció ellen való fellépéséből. Az elit egy része a modernizálást erőszakként fogta fel, megtartva mindvégig a Nyugat és Kelet strukturális elkülönítését. A román társadalmat a túlélés társadalmaként fogták fel. Eszerint, amennyiben egy ország esetében a döntéseket kívülről hozzák, az fatalista politikai kultúrát eredményez. Az ilyen politikai kultúrával rendelkező társadalom nem tudja maximálisan kihasználni szabadságát, nem hisz többé benne, a kívülről hozott döntések megszokottá válnak számára. Nem tud civil társadalmat építeni, hiszen hiányzik a bizalom, az egyének közötti kapcsolatok gyengék. Nehézzé, szinte lehetetlenné válik a kollektív tevékenységek. Végül, Románia perifériaként való felfogása protekcionista politikát vont maga után.

A médiafogyasztás hozzájárul a politikai kompetencia növekedéséhez, alakítja a politikai kultúrát. A magasabban iskolázottakra intenzív médiafogyasztás jellemző. Ezek inkább városban laknak. A 2000-es választási kampány idején a romániai társadalomra vonatkozóan elmondható, hogy inkább azok voltak hajlamosak politikai véleményeik megváltoztatására, akik a médiát intenzívebben fogyasztották. A családtagokkal, ismerősökkel és barátokkal kampányról és politikáról folytatott

beszélgetések inkább a már korábban kialakított vélemények megszilárdulásához vezetett. A médiának tehát az urbánus környezetben lakó magasabban iskolázottakra van jelentősebb hatással. A rurális környezetben élők inkább a környezetükben lévőkkel beszélnek politikáról, mint inkább újságot olvasnak, vagy tévét néznek.

A politikai kultúra működése · A politikai kultúra működése a szavazók döntésén, magatartásán, cselekvésén mérhető le. A szavazók magatartását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy kevesen tartják az ideológiát relevánsnak. Akik számára az ideológia mégis fontos, azok inkább liberálisak, és az antikomunista pártokra szavaznak. A középre, illetve jobb-középre szavazók magasabban iskolázottak, inkább középkorúak vagy fiatalabbak, és bizalommal vannak a külső világ iránt. A balra vagy bal-középre szavazók a Nyugattal szembeni bizalmatlanok, és nosztalgiát éreznek a kommunista rendszer iránt. Domináns jegyeik leginkább az irigység és a nacionalista magatartás. A szavazók nagy része a párprogramok ismerete nélkül szavaznak. Számukra egy vezető imázs sokkal fontosabb az általa képviselt párt politikai programjánál. Ez az imázs pedig inkább szimbolikus jelentésű, mintsem politikai. Az emberek az általuk preferált politikai programot (amennyiben ismernek ilyet) az általuk preferált imázsú politikai pártnak és annak vezetőjének tulajdonítják.

A posztkommunista pártra szavazók rurális környezetben élnek, alacsony iskolázottság és magas életkor jellemzi őket, egyetértenek a kommunizmussal, mint eszmével. Az átmenet hibái miatt az antikommunista pártokat hibáztatják. További jellemzőjük, hogy alacsony szintű médiafogyasztók. Bizalmatlanok az idegenek és az etnikai kisebbségekkel szemben. A nem posztkommunista pártokra szavazók a demokráciát tartják a legjobb politikai rendszernek, bizalommal vannak a Nyugat iránt, magasabban iskolázottak, és anyagilag tehetősebbek a posztkommunista pártok szavazóihoz képest. Romániában erőteljesen jelen van a populizmus, amely egyben a múlt autoritarizmusa iránti „óhaj”, és a politikus osztály teljesítménye miatt érzett csalódás kifejeződése, az átmeneti idősakkal járó nehézségek által kiváltott frusztrációra adott válasz. Mungiu-Pippidi szerint ez válik a politikai vezetők paraszává. A nacionalisták számára a politikai ideológia irreleváns, ők a Nyugat és az idegenként felfogott belső etnikai kisebbségek által ellenük és szűk környezetük ellen épített konspirációkban hisznek. A nacionalizmus jellemvonásai a kommunista szocializációval alakultak ki. A nacionalizmus az „ideológia nélküliek” ideológiája, ugyanakkor nincs összefüggésben az etnikai identitással, és nem elégíti ki semmiféle etnikai identitással kapcsolatos szükségletet.

A politika a kommunizmus után: struktúra, kultúra és politikai lélektanból az tűnik ki, hogy a romániai társadalom

ideáltipikusan két különbözőpolitikai kultúrával rendelkező csoportból tevődik össze, hogy párhuzamosan két Románia létezik. Az első, számottevőbb csoport: a gazdaságilag fejletlen rurális környezetben élő, alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, hátrányos anyagi helyzetükből adódóan frusztráltak csoportja. Ők értenek egyet a kommunizmus eszméjével, és az idegenekkel szemben bizalmatlanok. Információszegény környezetben élnek, politikailag inkább inkompetensek. Nacionalisták és/vagy kollektivisták, a politikai ideológia számukra irreleváns. Helyzetükből adódóan a posztkommunista pártokra szavaznak.

Ezzel a csoporttal szemben az urbánus környezetben élő, magasabban iskolázottak, az átlag fölötti keresettel rendelkezők. Ők a demokráciát a legjobb politikai rendszernek tartják. Magas fokú médiafogyasztás jellemzi őket, jól informáltak, politikailag inkább kompetensek, releváns számukra az ideológia. Individualisták, bizalommal vannak a Nyugat iránt, és nem a posztkommunista pártokra szavaznak.

Válasz a „Hogyan?”-ra · A nagyarányú posztkommunista szavazók ellenére, a romániai demokrácia konszolidálódott, a politikai aktorok közül senki sem tiltakozik az új rendszer szabályai ellen. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nincs szükség további gazdasági reformokra. Reformokra az európai integráció során mindvégig szükség lesz, hiszen folyamatosan vigyázni kell a társadalmi tőke negatív koncentrációjára. A reménytelenség, a kivándorlás, a magas költségek és a kis számú befektetések, azaz a társadalmi problémák megoldása érdekében a politikum sokat tehet.

A jelenleg kevesek privilégiumát jelentő polgári kompetencia széleskörűvé válásával növekedne az állami intézmények iránti bizalom. A gazdasági fejlettség, a polgári kompetencia, a társadalmi tőke és a megfelelő adminisztráció összefüggnek. Jelentős hatást a magasan iskolázottak vagy hatalommal rendelkezők gyakorolhatnak, vagyis akik kompetensek.

Következtetés · A romániai politikatudományban gyakorlatilag hiányzik az elméletet empiriával ötvöző írás, mint ahogy hiányt vélhetünk felfedezni a relevanciával bíró politológiai írások terén is. Alina Mungiu-Pippidi könyve mindkét kritériumnak megpróbál eleget tenni, a helyenként felületes, és nem kellőképpen bizonyított kijelentések, és szubjektív felhangok ellenére. A romániai politikatudományi elemzés csapdáit megkísérli elkerülni, de mégsem sikerült az implicit politikai állásfoglalást, a kellőképpen nem igazolt kijelentéseket mellőzni. Erénye, hogy általánosan körvonalazza a romániai posztkommunista politika helyzetképét, és következtetésként stratégiai lépéseket is javasol egyes problémák megoldására. A könyv a szerző által feltett „Hogyan?” kérdésre adandó lehetséges válaszok egyike.